

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MADANIYAT VA SPORT ISHLARI VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON DAVLAT KONSERVATORIYASI
XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK KAFEDRASI

AZAT GOCHBAKAROV

RUBOB PRIMA CHOLG'U IJROCHILIGI

*Oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun
o'quv qo'llanma*

«Musiq» nashriyoti
Toshkent
2015

85.315.3
G 18

Gochbakarov Azat

Rubob prima cholg'u ijrochiligi: Oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun o'quv qo'llanma /A.Gochbakarov. – Toshkent: «Musika», 2015. 168 b.

KBK 85.315.3ya73

UO'K: 787.6/7(075)

*O'quv qo'llanma O'zbekiston davlat konservatoriyasi
Ilmiy-uslubiy Kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan
(Bayonnoma № 5. 9.03.2015)*

Mas'ul muharrir:

O.F.NAZAROV – O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan artist, dotsent

Taqrizchilar:

K.T.AZIMOV – O'zbekiston davlat konservatoriyasi professori

N.S.SHARIPOV – O'zbekiston davlat konservatoriyasi dotsenti

A.N.YUSUPOV – R.Glier nomidagi RIMAL «Xalq cholg'ulari bo'limi katta o'qituvchisi»

Mazkur o'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlari o'qituvchi va talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, rubob prima cholg'u ijrochilik masalalariga bag'ishlangan. Unda rubob prima cholg'usi, tovush hosil qilish va uni boshqarish, ijrochilik mahoratini takomillashtirish, shuningdek sozandalar xaqida so'z yuritiladi.

Qo'llanmaga oliy ta'lim muassasalari talablari, ijro imkoniyatlariga mos keladigan asarlar tanlab olingan.

KIRISH

Musiqiy ta'lim tizimida cholg'ularda o'qitish kundan-kun rivojlanib, yangilanib yanada kengroq imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Buning asosiy omillarini ijrochilik taraqqiyoti, kompozitorlik va bastakorlik ijodiyotining yuksalishi, ta'limning yangi innovatsion va axborot texnologiyalari bilan ta'minlanishi, hamda yangi darsliklar va o'quv qo'llanmalarining yaratilishi bilan bog'lash mumkin.

Ayniqsa, Vatanimiz mustaqillika erishgandan keyin musiqa va san'at, xususan bu sohalarning ta'lim tizimini isloh qilish, uning mazmun – mohiyatini tubdan yangilash, zamonaviy texnologiyalar, vositalar bilan ta'minlash davlatimiz siyosati darajasiga ko'tarildi¹.

Prezident I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasining 21 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi ma'ruzasida «Ayni vaqtda bugungi shiddatli zamon, hayotning o'zi yosh avlod tarbiyasi borasida oldimizga yangi-yangi, o'ta muhim va dolzarb vazifalarni qo'yimoqda» degan fikrlari² musiqiy ta'lim mutaxassislari, o'qituvchi-murabbiylarning ham sohani yanada takomillashtirish, o'qitishning sifat darajasini ko'tarish, samaradorligini oshirishga da'vat etadi. Darhaqiqat bugungi globallashuv jarayonlari jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olayotgan bir paytda o'sib kelayotgan yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda, shuningdek, ular shuurini ezgulik bilan o'stirishda musiqiy tarbiyaning, musiqiy ta'limning ahamiyati o'ziga xos. Zero, bugun mamlakatimizda dunyodagi eng mukammal ko'rinishidagi musiqiy ta'lim tizimi barpo etilgan. Bolalar musiqa va san'at maktablari, san'at va madaniyat kollej, litseylari, nihoyat oliy ta'lim muassasalari doimiy faoliyat olib borayotganligi fikrimizning dalilidir.

Bu bilim maskanlarida ta'lim olayotgan o'quvchi-talabalarni yangi o'quv dasturlari, darslik, va o'quv qo'llanmalar bilan ta'minlash vazifasi har doim o'z dolzarbligini saqlab qoladi.

Mazkur qo'llanma oliy ta'lim muassasalarida rubob prima cholg'u ijrochiligi, hamda ijro repertuari bilan ta'minlash, kabi masalalarga bag'ishlangan. Sababi O'zbek xalq cholg'ularining o'tgan asrda yangi yaratilgan turlaridan biri bo'lgan rubob prima cholg'usi uchun yaratilgan o'quv qo'llanmalar talab darajasida emasligi, bu cholg'u ijro imkoniyatlarining kengligiga qaramay maxsus asarlarning etishmasligi qo'llanma yaratishga turtki bo'ldi.

Qo'llanmada rubob prima cholg'usi haqidagi ma'lumotlar imkon qadar kengroq yoritib berishga harakat qilingan bo'lib ijrochilik mahoratini takomillashtirish, bu cholg'u sozandalari xususidagi kabi mavzularga to'xtalib o'tildi. Mavjud darslik va qo'llanmalardagi ma'lumotlar, ustozlar maslahatlari, ilg'or o'qituvchilar, hamda o'z tajribalarimiz umumlashtirib xulosalar taqdim etildi.

Shu bilan birga qo'llanmaga yangi ijro dasturlari tanlab olindi. Ularni tanlashda ushbu asarlarning yangiligi, ularning ijrochilik mahoratini o'stirishdagi o'ziga xosliklari, milliy xususiyatlari, shu bilan birga murakkablik jihatidan Oliy ta'lim tizimi talablariga javob berishi kabi me'zonlarga asoslanildi.

¹ Respublikada musiqiy ta'limni, madaniyat va san'at o'quv yurtlari faoliyatini yaxshilash to'g'risida; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. T., 1997.

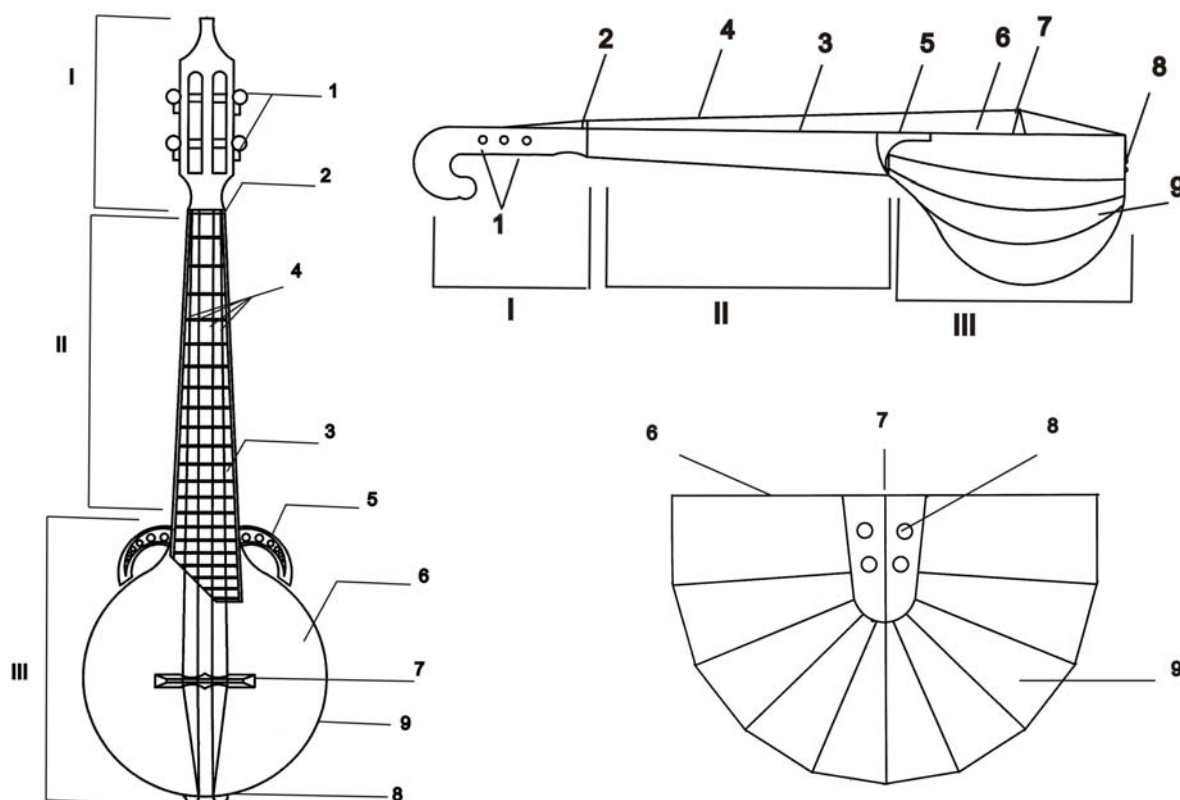
² I.Karimov. Amalga oshirilayotgan islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurish – yorug' kelajagimizning asosiy omilidir. «O'zbekiston», T., 2013.

RUBOB PRIMA CHOLG'USI HAQIDA

XX asrning birinchi yarmidan boshlab o'zbek musiqa ijrochiligi taraqqiyotida katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Shulardan biri 1943-yilda San'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti qoshida o'zbek xalq cholg'u sozlarini takomillashtirish uchun mo'ljallangan tajriba laboratoriyasining ochilishi bo'ldi. Unga 1943 – 1948-yillarda I.Akbarov (1909 – 2002) direktor, V.Uspenskiy (1879 – 1949) mudir va A.Petrosyans (1910 – 1979) ustaxona mudiri etib tayinlandi³. Natijada, professor A.I.Petrosyans rahbarligida ko'pgina cholg'ular takomillashtirilib qayta ishlandi, cholg'ular oilasi, ularning yangi turlari, shu jumladan ruboblar oilasi ham tajriba sifatida yaratildi. Ya'ni rubob cholg'usi asosida ushbu cholg'uning rubob prima, metsso soprano va alt turlari paydo bo'ldi. Sozgar usta S.E.Didenko (1911 – 1988) tomonidan ishlangan rubob prima cholg'usi yuqori registrdagi tovushlarga, katta tovush diapazoniga va keng ijrochilik imkoniyatlariga ega bo'lib, mizrob bilan chalinadigan sozlar sirasiga kiradi. Rubob primaning torlari to'rttaligi, ularning barchasi metall dan ishlanganligi cholg'uda o'zbek xalq musiqasi namunalari, O'zbekiston kompozitorlari asarlari bilan birga jahon kompozitorlik ijodi namunalarini ham ijro etish imkonini beradi. An'anaviy qashqar ruboblari kosasi tut daraxti yog'ochidan o'yib ishlangan bo'lsa, yangi yaratilgan ruboblar kosasi yog'och qovurg'achalarni birlashtirib yasala boshlandi. Rubob prima kosasi ham yog'och plastinkalardan, dastasi esa o'rik daraxti yog'ochidan ishlanadi. Kosasiga baliq terisi qoplanadi. Cholg'u torlarini tutib turishi uchun kosa tagiga to'rtta ilmoqlar o'rnatiladi. Kosa bilan dasta tutashgan joyida, dastaning ikki tomonida shoxsimon fason qulog'i mavjud bo'lib ular o'ziga xos bezak vazifasini o'taydi. Torlar rubobning bosh qismiga o'rnatiladigan mexanik quloqlarga taqiladi va cholg'u dastasining boshidagi shayton xarrak hamda kosaga qoplangan baliq terisi ustida joylashgan xarrak («Xarrak» – cholg'u torini tutib turuvchi moslama)⁴ orqali ilmoqlarga o'tkaziladi. Shayton xarrak va teri ustidagi xarrak torlarning dasta uzra muayyan balandlikda joylashishini ta'minlaydi. Xarrak yumshoq yog'ochdan bo'lmashligi, aksincha qattiq pishiq va sifatli bo'lishi lozim. Chunki xarrak tovush sifatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Rubob prima dastasi 24 ta metall plastinkalar bilan bo'lingan bo'lib, ular orasidagi o'zaro masofa parda deb yuritiladi. Pardalar sozning bosh qismidan kosasiga qarab sanaladi. 2, 5, 7, 10, 12, 14 raqamli pardalarga o'ziga xos bo'lgan, turli ko'rinishdagi plastmassa yoki sadafdan ishlangan bezak – belgilar o'rnatilgan bo'lib, ular soz dastasida notalar joylashishini aniqlashda yordam beradi.

³ A.Toshmatova. Musiqiy cholg'ular muzeyi katalogi. «Fan». T., 2006.

⁴ «O'zbek tilining izohli lug'ati» rus tili nashriyoti. M, 1981.

I. Bosh qismi: 1. Quloqlar, 2. Shayton xarrak, **II. Dasta qismi:** 3. Pardalar, 4. Torlar, 5. Bezak shoxlar, **III. Kosa qismi:** 6. Teri, 7. Xarrak, 8. Ilgaklar, 9. Yog'och qovurg'alar

Aytib o'tilgandek, rubob prima to'rtta torli cholg'u bo'lib, birinchi va ikkinchi torlar po'latdan silliq yasalsa, uchinchi va to'rtinchi torlar po'lat torga o'ralgan holatda tayyorlanadi. Amaliyotda birinchi tor 0.24 mm, ikkinchi tor 0.28 mm, uchinchi tor asosi 0.30 mm, o'ralgani 0.70 mm, to'rtinchi tor asosi 0.45 mm, o'ralgani bilan 0.95 mm qalinlikda tayyorlanadi. Rubob prima cholg'usi kvinta intervali bo'yicha sozlanib sadolanishi nota yozuviga to'g'ri keladi va quyidagicha sozlanadi⁵.

- 1 – tor ikkinchi oktava MI
- 2 – tor birinchi oktava LYA
- 3 – tor birinchi oktava RE
- 4 – tor kichik oktava SOL

Cholg'uni sozlashda xarrakning joylashgan o'rni muhim. Bunda cholg'u dastasidagi 12 pardada torlar bosilib torning oktava intervalida jaranglashini eshitib ko'riladi. Agar ochiq tor oktava intervaliga nisbatan baland sadolansa xarrak ilmoq tomonga, va aksincha surilib xarrakning aniq joyi aniqlab olinishi va shundan keyingina cholg'uni sozlashga kirishish maqsadga muvofiq. Chunki rubob prima cholg'usi kosasiga qoplanadigan baliq terisi havo temperaturasiga juda sezgir bo'lib, sozning o'zgarib turishiga sabab bo'ladi. Demak dastlab ikkinchi tor kamerton yoki fortepianoning LYA tovushiga sozlanadi. So'ngra birinchi tor MI, uchinchi tor RE va to'rtinchi tor SOL tovushlariga sozlanadi. Cholg'u sozi beshinchi va ettinchi pardalarni bosib torlarning o'zaro oktava intervalida sozlanganligi eshitib ko'rish orqali tekshirib olinadi. Shuningdek torlar sifati cholg'uning

⁵ A.Petrosyans. Cholg'ushunoslik. 3-nashri, T, 1990.